

Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe

redakcja

**Agnieszka Barczak-Oplustil
Małgorzata Pyrcak-Górowska
Andrzej Zoll**

Kraków 2021

Rozdział 1. Konstytucyjne podstawy środków zabezpieczających

Tomasz Sroka, Andrzej Zoll

Jednym z podstawowych zadań demokratycznego państwa prawnego jest podejmowanie działań w kierunku zapewnienia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa dla praw i wolności jednostek oraz dóbr ogólnospołecznych przed znanymi lub możliwymi do rozpoznania niebezpieczeństwami, grożącymi zarówno ze strony sił przyrody, jak i zachowań poszczególnych członków społeczeństwa. Niewątpliwie do powyższej grupy niebezpieczeństw dla dóbr prawnych, które związane są z prognozowanymi zachowaniami jednostek, należy także ryzyko popełnienia w przyszłości czynu zabronionego pod groźbą kary lub podjęcia zachowania, które – stanowiąc atak na dobro prawne – ze względu na stopień natężenia i szkodliwości byłoby porównywalne z czynem zabronionym. Jakkolwiek historycznie zapobieganie przestępczości było przede wszystkim domeną prawa karnego, tak poszerzanie wiedzy na temat źródeł i powodów podejmowania przez ludzi zachowań stanowiących czyny zabronione, w szczególności wiedzy medycznej, psychiatrycznej

czy psychologicznej, coraz częściej wymaga podejmowania przez władze publiczne działań poza polityką karną, w ramach przykładowo prawa medycznego czy opiekuńczego.

Obecnie zadania państwa związane z prowadzeniem szeroko rozumianej polityki karnej nie są i nie mogą być ograniczone jedynie do wymierzania odpowiedzialności karnej osobom, które już popełniły czyn zabroniony, ale muszą obejmować również działania prewencyjne, mające na celu zapobieżenie popełnieniu przestępstwa w przyszłości. Skuteczna ochrona praw i wolności jednostek oraz dóbr ogólnospołecznych nie może być bowiem realizowana tylko w drodze mechanizmów retrospektywnych, stanowiących reakcję na zdarzenia przeszłe. Jakkolwiek odpowiedzialność karna i wymierzane w ramach niej kary pełnią również funkcje ochronne (prewencyjne), które ukierunkowane są na wykształcenie w społeczeństwie i u konkretnego sprawcy przekonania, że określone wartości są cenne dla społeczeństwa, zaś ich naruszenie na skutek popełnienia czynu zabronionego łączy się z nieuchronnością zastosowania sankcji karnej¹, a także – w wypadku długoterminowych kar pozbawienia wolności – prowadzą do długotrwałego uniemożliwienia jednostce funkcjonowania w warunkach wolnościowych, ograniczenie mechanizmów zapobiegania atakom na dobra prawne, w tym w drodze popełniania czynów zabronionych, jedynie do różnych form wymierzania odpowiedzialności karnej nie jest wystarczające. Nabudowana na komponencie retrospektywności polityka karna, do której dodatkowo często odwołuje się populizm penalny, postulujący m.in. drastyczne podnoszenie wysokości sankcji karnych za określone przestępstwa, nie jest w stanie samą groźbą pociągnięcia do odpowiedzialności karnej oraz wysokością sankcji karnych osiągnąć takiego zakresu i poziomu bezpieczeństwa dla dóbr prawnych w przyszłości, jak mechanizmy prewencyjno-zabezpieczające. Dotyczy to przede wszystkim ochrony niezwykle cennych indywidualnie lub społecznie wartości.

Prowadzenie przez państwo polityki prewencyjnej, mającej na celu zabezpieczenie społeczeństwa przed popełnieniem przez jednostki w przyszłości zachowań naruszających dobra prawne, w tym w postaci czynów zabronionych, nieuchronnie związane jest ze stosowaniem środków, które w mniejszym lub większym stopniu stanowią ingerencję lub

¹ Zob. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 41.

ograniczenie różnych praw i wolności konstytucyjnych jednostek. Nie jest bowiem możliwe prognozowanie popełnienia czynu zabronionego przez konkretną osobę, jak i podejmowanie działań mających zapobiec jego popełnieniu, bez wkroczenia w sferę praw i wolności jednostki. Działania w tym zakresie wymagają zarówno gromadzenia i przetwarzania informacji o jednostkach, jak i stosowania środków ukierunkowanych na daną jednostkę lub grupę osób, które będą utrudniały lub uniemożliwiały podjęcie zachowań stanowiących atak na dobra prawne. Środki te mogą mieć charakter powszechny (ogólnopopulacyjny), jak przykładowo kontrola osobista dokonywana na lotniskach czy w urzędach publicznych, inne mają charakter indywidualny, jak np. zatrzymanie prawa jazdy konkretnej osobie. Niezależnie jednak od charakteru działań prewencyjnych, wszystkie prowadzą do ograniczania sfery wolności jednostek w celu realizacji istotnego interesu publicznego, jakim jest zapewnienie porządku publicznego oraz ochrona praw i wolności członków społeczeństwa, które mogłyby zostać naruszone na skutek popełnienia czynu zabronionego.

W związku z tym realizacja przez państwo celu ochronnego (prewencyjnego), mającego zabezpieczyć zarówno całe społeczeństwo, jak i poszczególne osoby przed zagrożeniem naruszenia istotnych wartości na skutek prognozowanego zachowania człowieka, które może także realizować znamiona czynu zabronionego pod groźbą kary, nieuchronnie prowadzi do konfliktu między różnymi wartościami konstytucyjnymi. Z jednej strony obowiązkiem władzy publicznej jest ochrona interesów całego społeczeństwa, z drugiej zaś ochrona praw i wolności konkretnej osoby, które miałyby zostać ograniczone na skutek zastosowania środków prewencyjnych (zabezpieczających). Konflikt ten potęguje zaś okoliczność, że jego podstawą jest ochrona dóbr prawnych przed ich potencjalnym naruszeniem na skutek podjęcia przez jednostkę „niebezpiecznych” zachowań, a zatem zdarzenie przyszłe i niepewne. Stosowanie przez państwo mechanizmów prewencyjnych, w tym środków zabezpieczających, musi w konsekwencji stanowić próbę wzajemnego, właściwego zbalansowania kolidujących interesów jednostki i społeczeństwa, przy uwzględnieniu okoliczności, że podstawą ich stosowania jest jedynie niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych w przyszłości.

Poszukując konstytucyjnych podstaw dla rozstrzygnięcia powyższego konfliktu, na pierwszy plan wysuwa się wyrażona w art. 31 ust. 3

Konstytucji zasada proporcjonalności. Ten podstawowy konstytucyjny mechanizm rachunku zysków i strat jest powszechnie akceptowanym środkiem rozstrzygania o przydatności, konieczności i proporcjonalności stosowania przez państwo środków ochrony dóbr prawnych w drodze ograniczania praw i wolności jednostek². Wskazania wynikające z zasady proporcjonalności będą miały także fundamentalne znaczenie dla stosowania środków realizujących cel prewencyjny, szczególnie tych, które nie będą traktowane jako kara w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji i znajdą się poza gwarancjami dedykowanymi dla stosowania odpowiedzialności karnej. Zasady konstytucyjne, takie jak wspomniana zasada proporcjonalności, a także przykładowo zasada poszanowania godności człowieka, zasada demokratycznego państwa prawnego, zasada legalizmu czy zasada równości i zakaz dyskryminacji, mają bowiem na celu zabezpieczenie podstawowych gwarancji ochrony wolności i praw człowieka i obywatela. Skierowane są one zarówno do ustawodawcy, stanowiąc drogowskaz dla ustalania treści obowiązującego prawa, jak i dla organów stosujących prawo, w szczególności sądów, wskazując kierunek interpretacji i stosowania obowiązującego prawa w sposób zapewniający poszanowanie usprawiedliwionych interesów jednostek i społeczeństwa³.

Szczególny problem z podejmowaniem działań prewencyjnych, zabezpieczających społeczeństwo przed niebezpieczeństwem ataku na dobra prawne, w tym przede wszystkim popełnienia czynu zabronionego, a wymagający właściwego wyważenia kolidujących interesów jednostek i społeczeństwa, pojawia się wówczas, gdy ryzyko podjęcia „niebezpiecznych” zachowań związane jest z osobą, u której występują zaburzenia psychiczne. Osoby te mogą bowiem odznaczać się ograniczoną lub wyłączoną zdolnością rozumienia znaczenia podejmowanych czynów lub kierowania swoim postępowaniem, co może być jednym z powodów podejmowania zachowań prowadzących do naruszenia dóbr prawnych. Istnienie określonego rodzaju zaburzeń psychicznych, w tym chorób psychicznych, zaburzeń osobowości czy zaburzeń preferencji seksualnych, w połączeniu z innymi okolicznościami i uwarunkowaniami środowiskowymi, w tym faktem podjęcia w przeszłości zachowań naruszających dobra prawne lub stanowiących realizację znamion określonego

² Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 289.

³ Zob. A. Zoll, *Znaczenie...*, s. 323.

czynu zabronionego, może tym samym stanowić uzasadnioną podstawę wniosku o istnieniu niebezpieczeństwa popełnienia czynu zabronionego w przyszłości. Trudność w stosowaniu środków prewencyjnych, w tym zabezpieczających, polega zaś na tym, że nie tylko muszą stanowić odpowiedź na niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych, którego ziszczenie się jest uzależnione od zdarzenia przyszłego i niepewnego, ale także – z uwagi na czynnik stanu zdrowia psychicznego – muszą uwzględniać większą nieprzewidywalność prognozowanych zachowań człowieka i jego co najmniej ograniczoną zdolność do kształtowania swojego postępowania.

Jednocześnie właściwe wyważenie ochrony interesów osoby z zaburzeniami psychicznymi oraz praw i wolności innych osób z punktu widzenia dopuszczalności zastosowania przez państwo działań zabezpieczających społeczeństwo przed prognozowanym podjęciem przez jednostkę zachowania prowadzącego do naruszenia dóbr prawnych musi uwzględniać dalsze wartości i zasady konstytucyjne, zdecydowanie wykraczające poza obowiązek poszanowania godności człowieka czy zasadę proporcjonalności. Przykładowo posiadanie zaburzeń psychicznych, stosownie do art. 32 ust. 2 Konstytucji, nie może prowadzić do dyskryminacji określonej osoby w życiu społecznym. Istnienie zaburzeń psychicznych nie może być zatem samo w sobie wystarczającą podstawą do władczego wkroczenia przez państwo w sferę praw i wolności jednostki, gdyż prowadziłoby to do dyskryminacji jednostki z uwagi na stan zdrowia psychicznego. Ponadto obowiązkiem państwa, stosownie do art. 68 ust. 3 oraz art. 69 Konstytucji, jest zapewnienie osobom niepełnosprawnym, a zatem także osobom z zaburzeniami psychicznymi, szczególnej opieki zdrowotnej oraz pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy i komunikacji społecznej. Aksjologia Konstytucji wskazuje na konieczność szerokiego spojrzenia na problematykę ograniczania praw i wolności osób z zaburzeniami psychicznymi, obligując władze publiczne do uwzględnienia dalszych gwarancji ochrony sfery wolności jednostki, jak i dodatkowo obowiązków władz publicznych związanych z ochroną interesów tej grupy osób.

Centralne znaczenie dla stosowania środków zabezpieczających ma jednak wyrażona w art. 30 Konstytucji zasada poszanowania godności człowieka. Jest to norma, która pełni funkcję podstawowego klucza interpretacyjnego w zakresie standardu ochrony praw i wolności

konstytucyjnych. Wyznacza ona rodzaj i zakres dopuszczalnej ingerencji w sferę wolności jednostki po to, by państwo mogło zrealizować cel ochrony dóbr prawnych, a także pozwala określić granice jakościowe tej interwencji⁴. Dotyczy to nie tylko instrumentów z zakresu prawa karnego, stanowiących reakcję na popełnienie czynu zabronionego, ale także z szeroko rozumianej polityki karnej, prewencyjnej czy zabezpieczającej, będących odpowiedzią na niebezpieczeństwo naruszenia przez jednostkę dóbr prawnych, w tym popełnienia (czasami kolejnego) czynu zabronionego w przyszłości. W szczególności w wypadku stosowania przez państwo środków zabezpieczających, które miałyby chronić społeczeństwo przed ryzykiem popełnienia przez osobę z zaburzeniami psychicznymi czynu zabronionego, niezbędne jest zwrócenie szczególnej uwagi na poszanowanie godności tej grupy osób.

Założenia aksjologiczne Konstytucji, zbudowane wokół poszanowania godności człowieka i jego podmiotowości, wykluczają kreowanie przez ustawodawcę środków lub mechanizmów, które sprowadzałyby jednostkę jedynie do roli przedmiotu wykorzystywanego do osiągnięcia określonego celu. Przyrodzona i niezbywalna godność ludzka oznacza, że każdy człowiek musi być traktowany jako podmiot, z którym władza publiczna wchodzi w różnego rodzaju stosunki prawne lub relacje, w tym o charakterze władczym, a nie jako przedmiot oddziaływań państwa⁵. Powyższe powoduje, że środki zabezpieczające, które stanowią odpowiedź na niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, muszą w pełni respektować człowieczeństwo i podmiotowość tej osoby, a nie sprowadzać osoby z zaburzeniami psychicznymi do przedmiotu działań ochronnych państwa, zorientowanych wyłącznie na zabezpieczenie interesów społeczeństwa.

Poszanowanie godności ludzkiej wymaga, aby człowiek był traktowany jak wolny, autonomiczny podmiot, zdolny do kształtowania swojego postępowania⁶. Powoduje to, że także w wypadku osób z zaburzeniami psychicznymi, chociażby podjęły w przeszłości zachowania atakujące dobra prawne lub nawet popełniły czyn zabroniony, punktem wyjścia dla jakichkolwiek działań zabezpieczających musi być założenie o konieczności poszanowania przez państwo autonomii i samostanowienia

4 Zob. A. Zoll, *Nowa...*, s. 99.

5 Zob. A. Zoll, *Godność...*, s. 281 i 284; A. Zoll, *Konstytucyjne...*, s. 234.

6 Zob. wyrok TK z 30 września 2008 r., K 44/07.

tych osób oraz zdolności do kształtowania przyszłego zachowania w sposób odpowiadający obowiązującym normom prawnym, w tym nieprowadzący do ataku na dobra prawne. Dopuszczalność stosowania przez państwo środków zabezpieczających musi być tym samym oparta na ustaleniu, że jednostka albo utraciła możliwość właściwego sposobu kształtowania swojego postępowania, albo posiadając taką możliwość, wybierze sposób postępowania nieodpowiadający obowiązującym normom prawnym lub też nie będzie w stanie kontrolować, czy swoim zachowaniem nie wywoła nieakceptowanego społecznie niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, w szczególności popełnienia czynu zabronionego⁷. Podstawą takiego ustalenia nie może być jednak sam w sobie fakt diagnozy określonych zaburzeń psychicznych, gdyż prowadziłoby to do dyskryminacji ze względu na stan zdrowia psychicznego określonej grupy osób oraz wykreowania jednostek z założenia „niebezpiecznych”. Poszanowanie godności człowieka wyklucza zaś prowadzenie polityki opartej na stygmatyzacji, tworzeniu grup społecznych „drugiej kategorii” czy wykluczeniu społecznym.

Powyższy wymiar poszanowania godności osób z zaburzeniami psychicznymi wzmacniany jest przez wspomniane już normy konstytucyjne, obligujące władze publiczne do zapewnienia tej grupie społecznej szczególnej opieki zdrowotnej oraz pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy i komunikacji społecznej (art. 68 ust. 3 i art. 69 Konstytucji). Stosowanie środków zabezpieczających przed naruszeniem dóbr prawnych, w tym popełnieniem czynu zabronionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, powinno mieć zatem walor terapeutyczny, w ramach zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej tej grupie osób, a ponadto stanowić element realizacji przez państwo polityki inkluzywnej. Celem lub skutkiem działań państwa nie może być wykluczanie, izolowanie czy też deprecjonowanie pozycji osób z zaburzeniami psychicznymi w społeczeństwie, nawet wówczas, gdy potencjalnie mogą być one sprawcami czynów zabronionych, ale podejmowanie działań i stosowanie środków mających umożliwić im normalne funkcjonowanie w społeczeństwie, przy jak najszerszym poszanowaniu ich sfery praw i wolności⁸. Szeroko rozumiane środki zabezpieczające,

⁷ Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 315–316.

⁸ W kontekście środków polegających na pozbawieniu wolności – zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 614–618.

ukierunkowane na eliminację lub minimalizację niebezpieczeństwa ataku na dobro prawne przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, nie mogą być ograniczone tylko do czystego zabezpieczenia społeczeństwa przed niebezpieczeństwem związanym z zachowaniami, jakie może w przyszłości podjąć osoba z zaburzeniami psychicznymi, gdyż wówczas jednostki te stałyby się jedynie przedmiotem działań prewencyjnych (zabezpieczających) państwa. Pomijanie podmiotowości i interesów osoby z zaburzeniami psychicznymi przy stosowaniu środków zabezpieczających może prowadzić do naruszania zasady poszanowania i ochrony godności człowieka, w tym nieludzkiego lub poniżającego traktowania.

Teoretycznie środki zabezpieczające, stosowane jako odpowiedź na niebezpieczeństwo popełnienia czynu zabronionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, mogą stanowić ograniczenie szeregu różnych konstytucyjnych praw lub wolności jednostki. Niemożliwe wydaje się stworzenie abstrakcyjnego, zamkniętego katalogu zarówno samych praw lub wolności, których ograniczenie może stanowić środek prewencyjny, jak i konkretnego sposobu ich ograniczenia. Mechanizmy prewencyjne mogą obejmować przykładowo ograniczenie wolności osobistej (np. dozór elektroniczny, nadzór prewencyjny), ograniczenie swobody działalności gospodarczej czy wolności wykonywanego zawodu lub miejsca pracy (np. zakaz wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności), ograniczenie swobody przemieszczania się (np. zakaz przebywania w określonych miejscach lub środowiskach), ograniczenie prywatności (np. przetwarzanie danych osobowych w różnego rodzaju rejestrach) czy wręcz pozbawienie wolności osobistej (np. umieszczenie bez zgody w szpitalu). Dodatkowo wraz z rozwojem nauki, techniki i wiedzy medycznej mechanizmy prewencyjne mogą ewoluować, ulegając poszerzaniu o nowe, dotychczas nieznanne środki zabezpieczające. W każdym wypadku jednak prawodawca, zgodnie z wymogami wynikającymi z art. 31 ust. 3 Konstytucji, musi zawsze precyzyjnie określić w ustawie rodzaje (katalog) środków zabezpieczających, których stosowanie wobec jednostek może być uznane za usprawiedliwione.

Różnorodność niebezpieczeństw dla dóbr prawnych, jakie może spowodować osoba z zaburzeniami psychicznymi, a także możliwości do popełnienia czynów zabronionych oraz wielorakość potencjalnych mechanizmów zabezpieczających przed materializacją tych niebezpieczeństw,

rodzą konieczność właściwego wyważenia przez państwo dopuszczalnych ograniczeń praw i wolności osoby z zaburzeniami psychicznymi z koniecznością ochrony dóbr ogólnospołecznych lub praw i wolności innych osób. Skoro niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych, w tym popełnienia czynu zabronionego, ma charakter zmienny, zarówno co do rodzaju, jak i stopnia prawdopodobieństwa jego ziszczenia się, to stworzony przez państwo mechanizm środków zabezpieczających musi pozwalać na elastyczne reagowanie na charakter niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, aby zawsze stopień ograniczeń praw i wolności jednostki był proporcjonalny do zagrożenia dla dóbr indywidualnych lub społecznych.

W związku z powyższym zastosowanie zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji do środków zabezpieczających, które mają stanowić odpowiedź na niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych, w tym popełnienia czynu zabronionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, wymaga stworzenia przez władze publiczne całego systemu środków zabezpieczających, charakteryzujących się różnym stopniem ingerencji w sferę wolności jednostek, celem umożliwienia organom stosującym prawo, w szczególności sądom, stosowania adekwatnej odpowiedzi na prognozowane niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych. Tylko bowiem wówczas zostanie zagwarantowane, że dany środek zabezpieczający ma charakter przydatny, konieczny i proporcjonalny *sensu stricto* do istniejącego ryzyka dla dóbr prawnych. Ograniczenie katalogu środków zabezpieczających wyłącznie do jednego, szczególnie o charakterze izolacyjnym, mogłoby być uznane za naruszające co najmniej wpływające z zasady proporcjonalności przesłanki ostateczności (konieczności) oraz proporcjonalności *sensu stricto* ograniczeń praw lub wolności jednostek⁹.

Jeżeli środki zabezpieczające mają stanowić odpowiedź na niebezpieczeństwo popełnienia czynu zabronionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, która już popełniła w przeszłości określony czyn zabroniony i którego popełnienie jest podstawą wniosku o istnienie niebezpieczeństwa popełnienia kolejnego czynu zabronionego w przyszłości, powstaje pytanie o umiejscowienie środków zabezpieczających w systemie prawa. Można bowiem rozważyć, czy standard

9 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 566–568.

konstytucyjny wymaga ulokowania środków zabezpieczających w systemie prawa karnego, celem zapewnienia konstytucyjnych gwarancji materialnoprawnych i proceduralnych właściwych prawu karnemu, czy też ustawodawca ma swobodę i możliwość kreowania środków zabezpieczających poza systemem prawa karnego.

Konstytucja zawiera szereg przepisów materialnoprawnych związanych wprost z odpowiedzialnością karną. Podstawowe znaczenie ma art. 42 ust. 1 Konstytucji, statuujący zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege*, a także art. 40 Konstytucji zakazujący niehumanitarnego lub poniżającego karania oraz stosowania kar cielesnych. Normy te uzupełniane są o dalsze regulacje, przede wszystkim art. 43 Konstytucji, wyłączający przedawnienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, oraz art. 44 Konstytucji, wskazujący na zawieszenie biegu przedawnienia w stosunku do przestępstw nieściganych z przyczyn politycznych, a popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie. Powyższe konstytucyjne, materialnoprawne gwarancje związane są z wymierzaniem odpowiedzialności karnej, a zatem stosowaniem kar jako reakcji na popełnienie czynów zabronionych pod groźbą kary. Przy czym ustrojodawca niektóre z powyższych gwarancji materialnoprawnych ogranicza do problematyki odpowiedzialności karnej za przestępstwa, a niekiedy nawet określone kategorie przestępstw.

Powyższe normy konstytucyjne nie wyczerpują oczywiście gwarancji, jakie dla podstaw materialnoprawnych odpowiedzialności karnej zawiera ustawa zasadnicza. Każda kara stanowi bowiem ograniczenie wolności lub praw jednostki i jako taka musi spełniać ogólne kryteria wynikające z zasady proporcjonalności wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji. Dodatkowo mogą znaleźć zastosowanie dalsze gwarancje wynikające z innych przepisów Konstytucji, określające zasady ograniczania konkretnych praw lub wolności. Przykładowo kara pozbawienia wolności może być wymierzana tylko przy dochowaniu wymogów określonych w art. 41 ust. 1 Konstytucji, wypadek rzeczy może nastąpić tylko na zasadach wskazanych w art. 46 Konstytucji, zaś zgodnie z art. 65 ust. 2 Konstytucji obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę. Powyższe normy konstytucyjne nie są jednak związane tylko z prawem karnym, ale wyrażają generalny standard konstytucyjny dopuszczalności i granic ograniczania poszczególnych praw i wolności,

niezależenie od charakteru prawnego określonych instytucji i procedury ich stosowania.

Prawnokarne gwarancje konstytucyjne o charakterze materialno-prawnym związane są z wymierzaniem odpowiedzialności za czyn zabroniony pod groźbą kary określony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Ich podstawą jest zatem ustalenie, że dany środek prawny stanowi reakcję na czyn zabroniony i ma postać kary w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Konstytucyjne pojęcie kary oznacza każdy środek prawny, który realizuje w sposób dominujący lub wyłączny funkcję represyjną¹⁰. Ma to miejsce wówczas, gdy jest dolegliwością świadomie zadaną sprawcy czynu zabronionego, mającą postać ograniczenia praw lub wolności konstytucyjnych, stanowi reakcję (odpowiedź państwa) na popełniony czyn zabroniony, wyrażającą się w jego negatywnej ocenie i potępieniu, zaś jego celem jest zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości oraz oddziaływanie prewencyjne na przyszłość, objawiające się umacnianiem w społeczeństwie przekonania o ochronie cennych wartości lub dążeniem do zmiany postawy sprawcy czynu zabronionego¹¹.

Mając powyższe na uwadze, należy odpowiedzieć, czy środki zabezpieczające stanowią karę w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Jakkolwiek podstawą stosowania środków zabezpieczających może być uprzednie popełnienie przez osobę z zaburzeniami psychicznymi czynu zabronionego pod groźbą kary, to środek ten nie jest reakcją na popełnienie tego czynu, ale na stan niebezpieczeństwa sprawcy, wyrażający się w możliwości naruszenia dóbr prawnych w przyszłości, w tym popełnienia kolejnego czynu zabronionego. Środek zabezpieczający jest odpowiedzią na obecne i przyszłe niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych, a zatem nie stanowi wyrazu potępienia popełnionego w przeszłości czynu i nie ma na celu zadania dolegliwości jako reakcji na popełniony w przeszłości czyn zabroniony¹². Powyższe prowadzi do wniosku, że

10 Zob. T. Sroka, w: *Konstytucja...*, s. 1024. Zob. także np. L. Kubicki, *Nowa...*, s. 29; W. Wróbel, *Zmiana...*, s. 391; T. Dukiet-Nagórska, *Kilka...*, s. 41; T. Sroka, *Konstytucyjne...*, s. 544–545; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 87.

11 Zob. T. Sroka, w: *Konstytucja...*, s. 1024. Zob. także K. Wojtyczek, *Zasada...*, 1999, s. 54–56; K. Wojtyczek, *Zasada...*, 2001, s. 323–325; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 413–425; A. Barczak-Oplustil, w: *Nowelizacja...*, s. 57; E. Hryniewicz-Lach, *Kara...*, s. 49 i n.; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 87–88.

12 Zob. A. Barczak-Oplustil, *Charakter...*, s. 117; A. Barczak-Oplustil, w: *Nowelizacja...*, s. 674 i 685; M. Pyczak-Górowska, *Detencja...*, s. 40–41.

środki zabezpieczające nie stanowią reakcji na czyn zabroniony i nie mają charakteru represyjnego, a zatem nie mogą być zaliczone do kategorii kar w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji, co wyklucza konieczność stosowania gwarancji wynikających z tego przepisu do określania podstaw materialnoprawnych środków zabezpieczających¹³. Ich stosowanie nie jest bowiem oparte na winie sprawcy czynu zabronionego, ale na przeciwdziałaniu niebezpieczeństwu dla dóbr prawnych (porządku prawnego) i zabezpieczeniu społeczeństwa przed popełnieniem czynu zabronionego w przyszłości¹⁴.

W konsekwencji nie ma żadnych przeszkód wynikających z gwarancji zawartych w ustawie zasadniczej, aby środki zabezpieczające, nawet te stosowane z uwagi na uprzednie popełnienie czynu zabronionego pod groźbą kary i wnioskowanie m.in. na tej podstawie stanu niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, ustawodawca uregulował poza systemem prawa karnego, w szczególności poza Kodeksem karnym. Co więcej, umiejscowienie środków zabezpieczających poza typowymi ustawami karnymi mogłoby realizować cel komunikacyjny dla społeczeństwa i pokazywać, że środki te nie stanowią kary i elementu wymierzania odpowiedzialności karnej. Takie rozwiązanie pozwalałoby przyczynić się do zmiany podejścia społeczeństwa do sposobu postrzegania osób z zaburzeniami psychicznymi, nawet jeżeli osoby te były w przeszłości sprawcami czynów zabronionych pod groźbą kary, w kierunku lepszego zrozumienia problematyki zaburzeń psychicznych oraz poszanowania godności, praw i wolności tej grupy osób.

Poza przepisami materialnoprawnymi Konstytucja zawiera również normy proceduralne, zawierające gwarancje właściwe dla prawa karnego. Przede wszystkim są to wynikające z art. 42 ust. 2 i 3 Konstytucji prawo do obrony i domniemanie niewinności, a także zawarte w art. 41 ust. 3 Konstytucji gwarancje dotyczące zatrzymania i tymczasowego aresztowania czy też wynikające z art. 55 Konstytucji zasady ekstradycji. Analiza powyższych norm proceduralnych prowadzi do wniosku, że gwarancje te związane są z postępowaniami, w których rozstrzygana jest kwestia popełnienia przez jednostkę czynu zabronionego pod groźbą

13 Zob. A. Barczak-Oplustil, w: *Nowelizacja...*, s. 687; T. Sroka, w: *Konstytucja...*, s. 1025; M. Pyrcak-Górowska, *Detencja...*, s. 80. Odmiennie: R. Piotrowski, *Opinia dotycząca...*, s. 38–40; R. Piotrowski, *Opinia o zgodności...*, s. 57–59.

14 Zob. Z. Cwiąkalski, A. Zoll, *Przegląd...*, s. 68.

kary, chociaż nie musi to być postępowanie karne. Dotyczy to przede wszystkim gwarancji wynikających z domniemania niewinności. Niemniej ustrojodawca większość konstytucyjnych gwarancji proceduralnych związanych z odpowiedzialnością za czyny zabronione pod groźbą kary łączy wprost z postępowaniem karnym, a zatem postępowaniem, w ramach którego miałyby dojść do przypisania jednostce nie tylko faktu popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, ale także istniałaby możliwość wymierzenia kary w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji.

Przesłanką stosowania środków zabezpieczających może być uprzednie popełnienie czynu zabronionego pod groźbą kary, choć same środki zabezpieczające nie stanowią reakcji na ten czyn, ale są odpowiedzią na aktualne i przyszłe niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych. Powyższa istota środków zabezpieczających powoduje, że postępowanie w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego nie stanowi postępowania karnego w rozumieniu Konstytucji, gdyż celem tego postępowania nie jest stosowanie (wymierzanie) kar w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Jakkolwiek w takim postępowaniu konieczne może być zapewnienie jednostce konstytucyjnych gwarancji właściwych dla przypisania samego faktu popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, to ustawa zasadnicza nie wymaga spełnienia gwarancji właściwych dla postępowania karnego, a zatem procedury, w toku której wymierzone są jednostkom kary w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Konstatacja ta nie oznacza oczywiście, że w toku postępowania w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego jednostce nie przysługują podstawowe gwarancje wynikające przykładowo z prawa do obrony. Ich źródłem nie jest jednak art. 42 ust. 2 Konstytucji, ale zasada sprawiedliwości proceduralnej i równości broni, będące jedną z najistotniejszych składowych prawa do sądu wynikającego z art. 45 ust. 1 Konstytucji¹⁵.

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że Konstytucja nie wymaga w wypadku stosowania środków zabezpieczających spełnienia standardu materialnoprawnego właściwego dla odpowiedzialności karnej, gdyż środki zabezpieczające nie stanowią kary w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Nie jest również konieczne spełnienie przez ustawodawcę gwarancji konstytucyjnych właściwych dla postępowania karnego, gdyż postępowanie w przedmiocie zastosowania środka

15 Zob. wyrok TK z 16 stycznia 2006 r., SK 30/05; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 473–475.

zabezpieczającego nie jest postępowaniem, w toku którego możliwe jest zastosowanie kary w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji. Artykuł 42 ust. 3 Konstytucji wymaga jednak, aby w wypadku środków zabezpieczających, których podstawą wniosku o niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych jest uprzednie popełnienie czynu zabronionego pod groźbą kary, jednostce przysługiwały gwarancje wynikające z domniemania niewinności¹⁶.

W konsekwencji Konstytucja nie obliuguje ustawodawcy do tego, aby środki zabezpieczające były uregulowane w aktach prawnych właściwych prawu karnemu oraz aby były stosowane w ramach konstytucyjnie rozumianego postępowania karnego, o ile tylko jednostce zostaną zapewnione gwarancje wynikające z domniemania niewinności w odniesieniu do przypisania faktu popełnienia w przeszłości czynu zabronionego pod groźbą kary. Mając jednak na uwadze, że niekiedy ustalenie stanu niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych na potrzeby stosowania środków zabezpieczających wymaga co najmniej stwierdzenia uprzedniego popełnienia takiego czynu zabronionego, mogłoby się wydawać, że przepisy materialnoprawne i proceduralne właściwe dla dziedziny prawa karnego byłyby najodpowiedniejsze lub najbardziej gwarancyjne dla stosowania środków zabezpieczających, zaś – niejako *a contrario* – za nieodpowiednie lub niedostatecznie gwarancyjne należałoby uznać przepisy materialnoprawne i proceduralne właściwe przykładowo prawu cywilnemu czy też opiekuńczemu. Takie postawienie problemu nie jest jednak właściwe.

Istotą postępowania w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego, nawet gdy jego zastosowanie wymaga ustalenia faktu popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, nie jest zarówno orzekanie o odpowiedzialności karnej w ramach postępowania karnego, jak i o prawach lub obowiązkach o charakterze cywilnoprawnym w ramach postępowania cywilnego. Przedmiotem tego postępowania jest ocena istnienia aktualnego i prognozowanego na przyszłość stanu niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych oraz weryfikacja zasadności, celowości, proporcjonalności i zgodności z prawem zastosowania określonego środka zabezpieczającego jako odpowiedzi na to niebezpieczeństwo. Temu celowi mają służyć odpowiednie wymogi materialnoprawne, wynikające

¹⁶ Zob. M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 369–370; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 546–547. Częściowo odmiennie: P. Wiliński, P. Karlik, w: *Konstytucja...*, s. 1066.

przede wszystkim z zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji, a także gwarancje proceduralne, adekwatne do przedmiotu postępowania, wynikające z wymogów sprawiedliwości proceduralnej zakorzenionej w art. 45 ust. 1 Konstytucji¹⁷.

Konstytucyjny standard określenia podstaw materialnoprawnych i proceduralnych stosowania środków zabezpieczających wymaga zatem, aby – niezależnie od umiejscowienia środków zabezpieczających w systemie prawa, nazwy poszczególnych środków oraz rodzaju czy szczegółowego kształtu konkretnej procedury – podstawy materialnoprawne oraz postępowanie w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających zapewniały odpowiednie gwarancje wynikające z zasad proporcjonalności oraz sprawiedliwości proceduralnej, wskazanych w art. 31 ust. 3 i art. 45 ust. 1 Konstytucji. Dodatkowo niekiedy konieczne będzie przyznanie jednostkom gwarancji związanych z domniemaniem niewinności z art. 42 ust. 3 Konstytucji, w zakresie dowodzenia faktu popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary jako ewentualnie jednej z przesłanek zastosowania środka zabezpieczającego. Zapewnienie tych gwarancji jest możliwe zarówno w wypadku umiejscowienia środków zabezpieczających w przepisach właściwych prawu karnemu i postępowaniu karnemu, jak i poza przepisami związanymi z odpowiedzialnością karną i postępowaniem karnym.

W katalogu środków zabezpieczających szczególną rolę pełnią środki izolacyjne, stanowiące pozbawienie wolności w rozumieniu art. 41 ust. 1 Konstytucji. W stosunku do nich kluczowe znaczenie ma wynikająca z art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji gwarancja, że pozbawienie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie. Jak wskazał TK:

do zasad ograniczenia wolności osobistej, regulowanych ustawowo, których dotyczy art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji, należą wszystkie przesłanki bezpośrednio określające ograniczenie wolności osobistej, a w szczególności określenie podmiotu, który podejmuje decyzję o ograniczeniu wolności osobistej, określenie osób, w stosunku do których decyzja o ograniczeniu wolności osobistej może być podejmowana, oraz określenie przesłanek związanych z tymi osobami, np. ich status prawny, ich zachowanie, sytuacja, w której się znajdują. Natomiast przez tryb ograniczania wolności osobistej, o którym mowa w art. 41 ust. 1 zdaniu drugim Konstytucji, należy rozumieć, w świetle Konstytucji, regulowany ustawowo

17 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 493.

Rozdział 1. Konstytucyjne podstawy środków zabezpieczających

sposób postępowania (procedurę) podmiotu uprawnionego ustawowo do decydowania o ograniczaniu wolności osobistej. (...) Konieczność określenia zasad ograniczenia wolności osobistej w ustawie oznacza, że w regulacji ustawowej winny być zamieszczone wszystkie bezpośrednie materialnoprawne przesłanki ograniczenia wolności osobistej. Natomiast wymóg określenia w danej regulacji ustawowej ograniczającej wolność osobistą trybu ograniczenia tej wolności oznacza, że ustawowe ograniczenie tej wolności winno zawierać również wszystkie przesłanki określające bezpośrednio tryb (procedurę) ograniczenia wolności osobistej¹⁸.

W związku z tym trafnie podsumował Sąd Najwyższy, że z art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji: „można wysłowić normę *nullum amissione libertatis sine lege, scilicet sine lege stricta* – nie można nikogo pozbawić wolności bez ustawy, bez określenia zasad i trybu, a w szczególności z odwołaniem się do analogii, odpowiedniego stosowania prawa albo wykładni rozszerzającej na niekorzyść”¹⁹.

Powyższe gwarancje wysłowione w art. 41 ust. 1 Konstytucji, mające na celu ochronę jednostki przed arbitralnym pozbawieniem wolności, znajdują pełne zastosowanie do określenia podstaw materialnoprawnych i proceduralnych stosowania izolacyjnych środków zabezpieczających. Obowiązkiem ustawodawcy jest przede wszystkim określenie w sposób kompletny i precyzyjny, przy spełnieniu wymogu przewidywalności, podstaw materialnoprawnych usprawiedliwiających pozbawienie wolności w ramach środka zabezpieczającego²⁰. Wymaga to wskazania w ustawie co najmniej trzech elementów.

Po pierwsze, art. 31 ust. 3 Konstytucji przesądza, aby ograniczenie w korzystaniu z wolności lub praw było dokonane w celu ochrony wartości wymienionych w tym przepisie. Ustawodawca, uwzględniając rangę wolności osobistej oraz prewencyjny charakter środków zabezpieczających, musi – bezpośrednio lub pośrednio, ale w sposób niebudzący wątpliwości – wskazać na te wartości, w tym wolności i prawa innych osób, których zagrożenie może uzasadniać taki sposób wkroczenia w sferę wolności jednostki. Muszą to być tego rodzaju wartości, które – mając na uwadze aksjologię konstytucyjną – są na tyle cenne w porównaniu do wolności osobistej jednostki, że ich ochrona przed potencjalnym naruszeniem, przy zastosowaniu wskazań wynikających

18 Wyrok TK z 10 marca 2010 r., U 5/07.

19 Uchwała SN z 30 stycznia 2019 r., III CZP 75/18.

20 Zob. wyrok TK z 24 lipca 2006 r., SK 58/03; wyrok TK z 10 lipca 2007 r., SK 50/06; wyrok TK z 10 czerwca 2008 r., SK 17/07.

z zasady proporcjonalności, może usprawiedliwiać tak drastyczne ograniczenie wolności osobistej jednostki, jakim jest pozbawienie wolności w rozumieniu art. 41 ust. 1 Konstytucji²¹.

W wypadku izolacyjnych środków zabezpieczających, które mają chronić społeczeństwo przed niebezpieczeństwem naruszenia dóbr prawnych przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, istotą działań ustawodawcy nie jest zatem samo w sobie wskazanie rodzaju niebezpieczeństw, w tym ewentualnie katalogu czynów zabronionych, których ryzyko popełnienia może uzasadniać stosowanie środków zabezpieczających, ale dóbr prawnych chronionych za pomocą środków zabezpieczających. Przesłanek proporcjonalnego ograniczenia wolności osobistej jednostek nie spełni enumeratywne wyliczenie przez ustawodawcę typów lub grupy typów czynów zabronionych, nawet zagrożonych znacznymi karami pozbawienia wolności, o ile u podstaw tych typów czynów zabronionych nie będzie znajdować się ochrona takich dóbr prawnych, które w świetle aksjologii konstytucyjnej i przesłanki proporcjonalności *sensu stricto* mogą usprawiedliwiać pozbawienie jednostki wolności osobistej. To nie bowiem ryzyko popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, ale niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych, niezależnie od tego, czy do jego materializacji może dojść w wyniku realizacji znamion czynu zabronionego, czy też w inny sposób, jest podstawą stosowania środków zabezpieczających.

Po drugie, art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji wyraźnie stanowi, że pozbawienie wolności może nastąpić tylko na zasadach określonych w ustawie. Zasady te muszą przede wszystkim ograniczać krąg sytuacji, w wypadku których istnienie zagrożenia dla określonych wartości wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji, a bezpośrednio lub pośrednio wskazanych przez ustawodawcę, może uzasadniać – w świetle zasady proporcjonalności – pozbawienie wolności jednostki. Trafnie podkreślił TK, że: „rozwiązania ustawowe muszą być skonstruowane w taki sposób, aby stosowanie środka przymusu o charakterze izolacyjnym było ograniczone tylko do takich sytuacji, w których zachodzi konieczność zapobieżenia – skonkretyzowanemu w danych okolicznościach – zagrożeniu innych wartości konstytucyjnych, a jednocześnie nie ma możliwości zapobieżenia temu zagrożeniu za pomocą środków

21 Zob. szerzej T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 312–334.

nieprowadzących do pozbawienia wolności osobistej”²². W związku z tym określenie zasad pozbawienia wolności w ustawie oznacza: „obowiązek ustawodawcy ustanowienia zupełnych (kompletnych) regulacji obejmujących wszystkie sytuacje, w których dopuszczalne jest ograniczenie lub pozbawienie wolności, a nie tylko obowiązek wskazania ogólnej podstawy do takich działań”²³.

W wypadku środków zabezpieczających określenie przez ustawodawcę w sposób kompletny i proporcjonalny sytuacji, które mogłyby usprawiedliwiać zastosowanie środka izolacyjnego, powinno obejmować kilka elementów. Skoro środki zabezpieczające stosowane są wobec osób z szeroko rozumianymi zaburzeniami psychicznymi, to obowiązkiem ustawodawcy jest wskazanie tych stanów chorobowych, które w świetle standardu aktualnej wiedzy medycznej i danych statystycznych mogą rzeczywiście powodować wysokie prawdopodobieństwo popełnienia w przyszłości czynu zabronionego atakującego istotne dobra prawne²⁴. Nie z każdym bowiem zaburzeniem psychicznym związane jest nieakceptowane społecznie niebezpieczeństwo naruszenia dóbr prawnych. Zbyt szerokie określenie przez ustawodawcę katalogu zaburzeń psychicznych, usprawiedliwiających stosowanie środków zabezpieczających, może prowadzić do naruszenia zasady konieczności z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Z kolei zbyt wąski katalog zaburzeń psychicznych, uniemożliwiający odpowiedź na wysokie niebezpieczeństwo naruszenia istotnych dóbr prawnych, może oznaczać naruszenie przez państwo pozytywnego obowiązku dostatecznej ochrony praw lub wolności innych osób przed istniejącymi zagrożeniami.

Jednocześnie sam w sobie fakt istnienia określonych zaburzeń psychicznych nie może być jedyną i wystarczającą podstawą do wnioskowania o niebezpieczeństwie naruszenia dóbr prawnych, które miałyby uzasadniać zastosowanie izolacyjnego środka zabezpieczającego, gdyż wówczas doszłoby do naruszenia konstytucyjnego zakazu dyskryminacji ze względu na stan zdrowia. Prawidłowo określona podstawa stosowania środków zabezpieczających, mających postać pozbawienia wolności, uwzględniająca wskazania wynikające z zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz zakaz dyskryminacji z art. 32

²² Wyrok TK z 8 stycznia 2019 r., SK 6/16.

²³ Wyrok TK z 20 listopada 2012 r., SK 3/12.

²⁴ Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 370–373 i 377.

ust. 2 Konstytucji, powinna wskazywać zarówno na katalog szeroko rozumianych zaburzeń psychicznych, jak i powiązane z nimi rodzaje możliwych niebezpieczeństw dla określonych dóbr prawnych, w tym ich charakter i stopień prawdopodobieństwa ziszczenia się, które dopiero łącznie mogą uzasadniać stosowanie izolacyjnych środków zabezpieczających²⁵. Określenie niebezpieczeństw dla dóbr prawnych, uzasadniających stosowanie środków izolacyjnych, może przykładowo polegać na wskazaniu katalogu czynów zabronionych chroniących określone, istotne społecznie dobra prawne, których prawdopodobieństwo popełnienia może usprawiedliwiać zastosowanie przez państwo mechanizmów prewencyjnych.

Konstytucja, w przeciwieństwie do art. 5 ust. 1 EKPCz, nie zawiera katalogu sytuacji usprawiedliwiających pozbawienie wolności w celu prewencyjnym, aczkolwiek wyraźnie – w art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji – dopuszcza możliwość pozbawienia wolności osobistej na zasadach określonych w ustawie. Oznacza to, że krąg sytuacji mogących usprawiedliwiać zastosowanie izolacyjnych środków zabezpieczających musi być wyznaczany przez przesłanki wynikające z zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji, ze szczególnym uwzględnieniem zasady konieczności (ostateczności)²⁶. Niezbędne jest także przestrzeganie norm konstytucyjnych o charakterze barierowym, a zatem pozbawienie wolności nie może prowadzić do naruszenia godności człowieka, w tym nieludzkiego, poniżającego lub niehumanitarnego traktowania. Podobne zasady dotyczą ograniczania innych niż wolność osobista wolności lub praw konstytucyjnych. W konsekwencji podstawy stosowania środków zabezpieczających muszą być tworzone i interpretowane zawężająco, zgodnie z zasadą *in dubio pro libertate*, przy uwzględnieniu kontekstu aksjologii wartości konstytucyjnych²⁷.

Konstytucyjna zasada proporcjonalności wyraźnie przesądza, że u podstaw ograniczeń w korzystaniu z wolności lub praw musi stać konieczność ochrony wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji wartości. Sytuacje lub okoliczności usprawiedliwiające ograniczenie wolności lub praw jednostki muszą być zatem budowane przez ustawodawcę wokół potrzeby ochrony określonych dóbr prawnych. Jak wspomniano,

25 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 376–378.

26 Zob. M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 173–174.

27 Zob. M. Królikowski, A. Sakowicz, *Granice...*, s. 34.

w wypadku środków zabezpieczających, w tym w szczególności izolacyjnych środków zabezpieczających, to nie sam fakt istnienia zaburzeń psychicznych może być podstawą ograniczenia lub pozbawienia wolności, ale związane z nimi niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych, którego materializacji środki zabezpieczające mają zapobiegać. Podobnie w wypadku środków zabezpieczających (także izolacyjnych) to nie sam fakt popełnienia w przeszłości czynu zabronionego może być podstawą ograniczenia lub pozbawienia wolności, ale wnioskowane na jego podstawie i dalszych okoliczności niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych. W szczególności w odniesieniu do izolacyjnych środków zabezpieczających należy podkreślić, że konstytucyjne zasady poszanowania godności człowieka i proporcjonalności nie zezwalają na prewencyjne pozbawienie wolności wyłącznie z uwagi na stan zdrowia psychicznego jednostki czy też fakt uprzedniego popełnienia czynu zabronionego. Przesłanką materialnoprawną izolacyjnych środków zabezpieczających, wynikającą bezpośrednio z art. 31 ust. 3 Konstytucji, jest bowiem istnienie aktualnego i prognozowanego na przyszłość niebezpieczeństwa dla istotnych społecznie dóbr prawnych, których zagrożenie może uzasadniać pozbawienie jednostki wolności osobistej.

W końcu art. 31 ust. 3 w związku z art. 41 ust. 1 Konstytucji wymaga określenia granic temporalnych, w ramach których dopuszczalne jest ograniczenie praw lub wolności jednostki. Dotyczy to przede wszystkim tak drastycznego wkroczenia w sferę wolności jednostki, jak pozbawienie wolności osobistej. Jak wskazał TK: „w ramach dookreślenia «zasad» i «trybu» pozbawienia lub ograniczenia wolności do ustawodawcy należy wytyczanie granic czasowych stosowania różnych form limitowania wolności osobistej. Granice te powinny być wyznaczone w sposób jasny i precyzyjny, a kontrolę nad ich przestrzeganiem powinien sprawować sąd”²⁸. Mając na uwadze, że podstawą stosowania środków zabezpieczających jest niebezpieczeństwo zdarzenia przyszłego i niepewnego, dodatkowo niejednokrotnie związanego z nieprzewidywalnością zachowań osób z zaburzeniami psychicznymi, okres utrzymywania się tego niebezpieczeństwa, a w konsekwencji także okres wykonywania środka zabezpieczającego, co do zasady nie jest możliwy do określenia z góry. Co więcej, ustalenie przez ustawodawcę okresu stosowania środków

²⁸ Wyrok TK z 10 lipca 2007 r., SK 50/06.

zabezpieczających, niezależnego od okresu utrzymywania się niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, mogłoby być ocenione jako rozwiązanie nieprzydatne w rozumieniu art. 31 ust. 3 Konstytucji dla realizacji podstawowego celu środków zabezpieczających²⁹.

Niemniej trafnie wskazał TK, że: „zgodnie z Konstytucją kontrola legalności pozbawienia wolności musi obejmować nie tylko legalność samej decyzji o pozbawieniu wolności, jej przesłanek i trybu podjęcia, lecz także sposób jej realizacji, w szczególności czas trwania pozbawienia wolności”³⁰. Powoduje to, że w razie braku możliwości określenia z góry okresu wykonywania izolacyjnego środka zabezpieczającego, a także każdego innego środka zabezpieczającego, obowiązkiem ustawodawcy jest ustanowienie mechanizmu cyklicznej weryfikacji zasadności kontynuacji tego środka, która powinna być dokonywana przez sąd³¹. Ustawodawca winien zatem określić maksymalny okres, po upływie którego obligatoryjnie musi nastąpić weryfikacja zasadności dalszego stosowania izolacyjnego środka zabezpieczającego, z punktu widzenia kryteriów wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

Każde postępowanie w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego musi zapewniać realizację gwarancji prawa do sądu z art. 45 ust. 1 Konstytucji, w tym sprawiedliwości proceduralnej. Konieczność zapewnienia odpowiednich gwarancji proceduralnych ustawa zasadnicza dodatkowo podkreśla w wypadku środków zabezpieczających stanowiących pozbawienie lub ograniczenie wolności osobistej, gdyż art. 41 ust. 1 zd. drugie Konstytucji obliguje prawodawcę do określenia w ustawie w sposób kompletny trybu pozbawiania lub ograniczania wolności osobistej jednostki.

Ze względu na to, że stosowanie środków zabezpieczających nie jest wymierzaniem odpowiedzialności karnej i stosowaniem wobec jednostki kar w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji, standard konstytucyjny stosowania środków ukierunkowanych na zapobieganie naruszeniu dóbr prawnych w przyszłości, ale niebędących karami, co do zasady zdaje się nie wymagać, aby zastosowanie środka zabezpieczającego było zarezerwowane dla wyłącznej decyzji sądu. Niemniej mając na uwadze, że stosowanie środka zabezpieczającego w sposób konieczny stanowi

29 Zob. M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 265–266; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 426 i 431.

30 Wyrok TK z 13 lipca 2009 r., SK 46/08.

31 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 427–429.

ograniczenie konstytucyjnych praw lub wolności, jednostka z pewnością musi mieć zapewnioną możliwość poddania kontroli sądu decyzji o zastosowaniu środka zabezpieczającego. Ustawodawca jest zatem zobligowany zapewnić jednostce, wobec której jest wykonywany środek zabezpieczający, gwarancje wynikające z prawa do sądu z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Powyższy, minimalny standard stosowania środków zabezpieczających ulega jednak już w niektórych wypadkach modyfikacjom, ze względu na konieczność uwzględnienia innych zasad konstytucyjnych. Po pierwsze, jeżeli podstawą wniosku o niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych, wskazaną przez ustawodawcę, będzie fakt uprzedniego popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, zastosowanie środka zabezpieczającego będzie musiało być przekazane do wyłącznej kompetencji sądu. Artykuł 42 ust. 3 Konstytucji wskazuje bowiem, że podstawą obalenia domniemania niewinności, a zatem m.in. domniemania niepopełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary, może być jedynie prawomocny wyrok sądu. Z konstytucyjnego punktu widzenia nie można jednak wykluczyć rozwiązania, wedle którego o uprzednim popełnieniu czynu zabronionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi będzie orzekał sąd, zaś następnie środek zabezpieczający będzie stosował organ pozasądowy, przy zapewnieniu jednostce prawa do sądu z art. 45 ust. 1 Konstytucji. Po drugie, z art. 41 ust. 1 i 2 Konstytucji należy wyprowadzić wniosek, że w wypadku środków zabezpieczających mających postać pozbawienia wolności zasadą jest orzekanie ich przez sąd, a jedynie wyjątkiem, zarezerwowanym dla sytuacji nagłych, stosowanie izolacyjnego środka zabezpieczającego przez inny niż sąd organ lub podmiot, z zapewnieniem jednostce prawa odwołania do sądu³².

Nie można tracić z pola widzenia, że stosowanie środków zabezpieczających, istotnie ingerujących w sferę praw lub wolności jednostki, opiera się na przesłankach o charakterze ocennym (niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych), zaś środki te dodatkowo są stosowane wobec osób, które wymagają szczególnej opieki ze strony władz publicznych (osoby z zaburzeniami psychicznymi). Powoduje to konieczność dokonania zawsze niezwykle wszechstronnej i obiektywnej oceny zasadności i celowości zastosowania środków zabezpieczających, przy uwzględnieniu

³² Zob. P. Sarnecki, w: *Konstytucja...*, s. 214; M. Florczak-Wątor, w: *Konstytucja...*, pkt 4.3 do art. 41; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 444–448.

wszystkich wskazań wynikających z konstytucyjnej zasady proporcjonalności. W tym kontekście konstytucyjnie postulowanym rozwiązaniem jest – co do zasady – powierzanie sądom orzekania o środkach zabezpieczających. To bowiem niezależny i bezstronny sąd, dokonujący wieloaspektowej oceny niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, jest najlepszym gwarantem ochrony praw i wolności osób wymagających szczególnej opieki ze strony państwa przed arbitralnymi działaniami władzy publicznej³³.

Jak wspomniano, w toku postępowania w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego, izolacyjnego lub nieizolacyjnego, jednostce winny być zapewnione wszystkie gwarancje proceduralne pozwalające na właściwe ukształtowanie procedury mającej za przedmiot ograniczenie konstytucyjnych praw lub wolności jednostki, w szczególności wynikające z zasady sprawiedliwości proceduralnej i równości stron³⁴. Mając na uwadze, że istotą środków zabezpieczających jest odpowiedź na niebezpieczeństwo zaistnienia zdarzenia przyszłego, związanego z występowaniem zaburzeń psychicznych, właściwie ukształtowana procedura sądowa, tworząca warunki sprawiedliwego rozpoznania sprawy przez niezależny i bezstronny sąd, musi obejmować szczególne gwarancje proceduralne. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że podstawowa przesłanka materialnoprawna środków zabezpieczających (niebezpieczeństwo podjęcia zachowań atakujących dobra prawne) uzależniona jest od okoliczności o charakterze osobistym (stan zdrowia psychicznego i zachowanie jednostki). Zasada sprawiedliwości proceduralnej wymaga zatem, aby osoba, której dotyczy postępowanie, miała możliwość osobistego uczestnictwa w postępowaniu, osobistego przedstawienia stanowiska w sprawie i możliwość dowodzenia, że dotyczące jej okoliczności osobiste nie prowadzą do powstania stanu niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych. Jednocześnie sąd musi mieć zapewnioną możliwość bezpośredniej oceny ww. okoliczności osobistych³⁵. Ponadto osoby z zaburzeniami psychicznymi, jako osoby wymagające szczególnej opieki ze strony państwa, które – ze względu na stan zdrowia – niejednokrotnie

33 W kontekście izolacyjnych środków zabezpieczających – zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 453–454.

34 Zob. wyrok TK z 16 stycznia 2006 r., SK 30/05; P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Konstytucja...*, s. 1130–1140.

35 Zob. postanowienie SN z 26 lutego 2020 r., V CSK 601/19; A. Sakowicz, *Opinia...*, s. 55; M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 324–331; T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 472–479.

mają utrudnioną możliwość obrony swoich interesów w sprawie dotyczącej stosowania środków zabezpieczających, winny mieć zapewniony dostęp do pomocy profesjonalnego pełnomocnika. W uzasadnionych wypadkach, szczególnie w toku postępowań dotyczących zastosowania izolacyjnego środka zabezpieczającego, udział profesjonalnego pełnomocnika osoby z zaburzeniami psychicznymi może być nawet konieczny dla zapewnienia podstawowych gwarancji z zakresu prawa do obrony³⁶.

Skoro środki zabezpieczające stanowią odpowiedź na niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych tworzone przez osoby z zaburzeniami psychicznymi, to właściwe ukształtowanie postępowania w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających musi gwarantować możliwość rzetelnej i obiektywnej oceny stanu zdrowia psychicznego określonej osoby oraz związanego z nim niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych. Z uwagi na to, że ocena ta wymaga wykorzystania wiadomości specjalnych, konstytucyjna zasada sprawiedliwości proceduralnej wymaga, aby ewaluacja stanu zdrowia psychicznego została dokonana przez biegłych (ekspertów). Co więcej, mając na uwadze, że stan zdrowia psychicznego ma charakter niezwykle ocenny, gwarancje sprawiedliwości proceduralnej będą obowiązywały do sporządzenia opinii przez co najmniej dwóch biegłych³⁷. Z art. 45 ust. 1 Konstytucji można wyprowadzić wnioski, że opinia ekspertów na temat stanu zdrowia psychicznego, pod kątem zasadności i celowości zastosowania środków zabezpieczających, powinna być m.in. sporządzona przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach, w sposób obiektywny, rzetelny i zgodny ze standardami zawodowymi, a także mieć charakter aktualny³⁸.

Jednocześnie należy przyjąć, że:

z obowiązku poszanowania godności ludzkiej i wolności osobistej, zarówno w aspekcie materialnoprawnym, jak i proceduralnym, w demokratycznym państwie prawnym wynika domniemanie niezagrażania, a zatem obowiązek stowienia i stosowania prawa przez władze publiczne w zaufaniu do jednostek i przy założeniu, że człowiek nie będzie podejmował w przyszłości zachowań, które powodowałyby naruszenie dóbr prawnych. Domniemanie niezagrażania powinno tym samym stanowić podstawę stosowania wszelkich środków prewencyjnych³⁹.

36 Zob. M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 332–338.

37 Zob. wyrok TK z 23 listopada 2016 r., K 6/14.

38 Zob. M. Szwed, *Przymusowe...*, s. 203–206.

39 T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 550.

Dotyczy to również środków zabezpieczających i oznacza, że każda osoba z zaburzeniami psychicznymi powinna być traktowana jako niepowodująca nieakceptowanego społecznie niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, dopóki stan niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych nie zostanie udowodniony przez władze publiczne, w szczególności w toku postępowania sądowego⁴⁰. Powyższe powoduje, że zasada sprawiedliwości proceduralnej z art. 45 ust. 1 Konstytucji wymaga takiego ukształtowania postępowania dowodowego w sprawach dotyczących stosowania środków zabezpieczających, aby to na władzy publicznej ciążył obowiązek udowodnienia, że określona osoba z zaburzeniami psychicznymi może podjąć w przyszłości zachowanie stanowiące atak na istotne indywidualnie lub społecznie dobra prawne.

Zarysowując konstytucyjną problematykę środków zabezpieczających, nie można zapomnieć o zasadach wykonywania tego rodzaju środków. Warunki i sposób wykonywania środków zabezpieczających mają istotne znaczenie zwłaszcza w wypadku środków izolacyjnych, stanowiących pozbawienie wolności w rozumieniu art. 41 ust. 1 Konstytucji. Niewątpliwie minimalny standard poszanowania godności człowieka pozbawionego wolności wyznaczają w tym zakresie art. 40 i art. 41 ust. 4 Konstytucji. Obowiązkiem władz publicznych jest taki sposób organizacji warunków i zasad wykonywania izolacyjnych środków zabezpieczających, aby osoba pozbawiona wolności nie była traktowana w sposób niehumanitarny, poniżający czy niehumanitarny.

Środki zabezpieczające, jako niebędące karami w rozumieniu art. 42 ust. 1 Konstytucji, muszą być wykonywane w warunkach, które nie mają charakteru punitivnego. Dodatkowo uwzględniając, że pozbawienie wolności ma wówczas charakter prewencyjny i jest realizowane w interesie społeczeństwa, a także, że nie stanowi konsekwencji potępienia jakiegoś czynu popełnionego przez osobę z zaburzeniami psychicznymi w przeszłości, zastosowanie zasady proporcjonalności na etapie postępowania wykonawczego, w szczególności zasady konieczności, wymaga, aby warunki i sposób wykonywania izolacyjnych środków zabezpieczających, w przeciwieństwie do warunków i sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności, zapewniały osobie izolowanej poszanowanie w jak najszerszym zakresie innych praw i wolności konstytucyjnych.

40 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 552.

Humanitarne traktowanie osób prewencyjnie pozbawionych wolności wyklucza kreowanie przez władze publiczne w drodze działań prawnych lub faktycznych punitarywnych warunków pozbawienia wolności⁴¹. W związku z tym jakiegokolwiek ograniczenia praw i wolności osoby, wobec której wykonywany jest izolacyjny środek zabezpieczający, ponad stopień, który jest minimalnie wymagany do zapewnienia minimalizacji lub eliminacji niebezpieczeństwa dla dóbr prawych oraz uniemożliwienia osobie pozbawionej wolności opuszczenia miejsca odosobnienia, stanowiłyby naruszenie zasady konieczności z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

W wypadku środków zabezpieczających wynikający z art. 41 ust. 4 Konstytucji obowiązek humanitarnego traktowania każdej osoby pozbawionej wolności ma jeszcze jeden istotny wymiar. Warto przypomnieć, że w pierwotnym projekcie art. 41 ust. 4 Konstytucji obowiązek ten był dookreślony wskazaniem, że ma to następować w sposób „pozwalający jej przystosować się do życia na wolności”. Taka wersja przepisu byłaby optymalniejsza, gdyż podkreślałaby konieczność stworzenia osobie pozbawionej wolności szansy przystosowania się do życia na wolności. Jakkolwiek teza ta pierwotnie była wyrażona w kontekście kary pozbawienia wolności, w tym kary dożywotniego pozbawienia wolności⁴², to w obecnych czasach i w odniesieniu do izolacyjnych środków zabezpieczających nabiera jeszcze większego znaczenia.

Z obowiązku poszanowania godności każdego człowieka oraz ochrony przed arbitralnym pozbawieniem wolności, przy wykorzystaniu wskazań wynikających z zasady proporcjonalności, można zatem wyprowadzić wniosek, że obowiązkiem władzy publicznej jest taki sposób organizacji wykonywania izolacyjnych środków zabezpieczających, aby były one ukierunkowane na redukcję lub eliminację niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych oraz umożliwienie osobie z zaburzeniami psychicznymi powrotu do funkcjonowania w społeczeństwie w warunkach wolnościowych. Poszanowanie godności człowieka, w tym obowiązek traktowania podmiotowo, a nie przedmiotowo, osób z zaburzeniami psychicznymi poddanych reżimowi izolacyjnych środków zabezpieczających wymaga wykonywania tych środków równoległe w interesie tych osób, a nie tylko samego społeczeństwa, celem respektowania „prawa

41 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 577 i 588–593.

42 Zob. A. Zoll, *Zasady...*, s. 76–77.

do nadziei” co do realnych możliwości powrotu do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie.

W związku z powyższym obowiązkiem władz publicznych, wynikającym z art. 30 oraz art. 41 ust. 1 i 4 Konstytucji, jest taki sposób zorganizowania sposobu wykonywania izolacyjnych środków zabezpieczających, aby osoba z zaburzeniami psychicznymi uzyskała realną możliwość korzystania z różnego rodzaju i szeroko rozumianych działań terapeutycznych, nieograniczonych jedynie do czynności *stricte* o charakterze leczniczym, które będą ukierunkowane na eliminację lub minimalizację niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, celem stworzenia danej osobie warunków umożliwiających jej w przyszłości powrót do funkcjonowania w społeczeństwie w warunkach wolnościowych. Sposób wykonywania izolacyjnych środków zabezpieczających musi stworzyć środowisko terapeutyczne dla osoby z zaburzeniami psychicznymi. Zaniechanie stworzenia przez państwo możliwości korzystania przez osobę z zaburzeniami psychicznymi z oddziaływań terapeutycznych, które mogą przyczynić się do redukcji niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych lub co najmniej próby większej kontroli własnego zachowania, ze względu na pozbawianie „prawa do nadziei” co do możliwości opuszczenia w przyszłości miejsca odosobnienia, w skrajnych wypadkach może być nawet kwalifikowane jako nieludzkie traktowanie w rozumieniu art. 40 Konstytucji⁴³.

Powyższe uwagi nie wyczerpują problematyki konstytucyjnych podstaw środków zabezpieczających, a jedynie mają na celu zwrócenie uwagi na najważniejsze problemy związane ze stosowaniem i wykonywaniem tych mechanizmów prewencyjnych z punktu widzenia należytego poszanowania praw i wolności osób z zaburzeniami psychicznymi. Mając na uwadze, że środki zabezpieczające stosowane są wyłącznie z powodu niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych związanego z prawdopodobieństwem podjęcia przez człowieka określonych zachowań w przyszłości, a dodatkowo w stosunku do osób z zaburzeniami psychicznymi, które ze względu na stan zdrowia wymagają szczególnej opieki ze strony państwa, stanowienie i stosowanie środków zabezpieczających wymaga niezwykle starannego wyważenia interesów społeczeństwa oraz interesów osoby z zaburzeniami psychicznymi. Szczególną rolę należy w tym zakresie

43 Zob. T. Sroka, *Prewencyjne...*, s. 615–621.

Rozdział 1. Konstytucyjne podstawy środków zabezpieczających

przypisać sądom, które winny być rzeczywistym gwarantem ochrony praw i wolności osób z zaburzeniami psychicznymi, ale i także interesów społeczeństwa. Zadaniem władzy publicznej, ukierunkowanym na poszanowanie godności każdego człowieka, jest zaś prowadzenie polityki mającej na celu zapewnienie bezpieczeństwa dla dóbr prawnych proporcjonalnie do rzeczywistego charakteru i stopnia niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych, w sposób wykluczający stygmatyzowanie, dyskryminowanie czy też wykluczenie społeczne osób z zaburzeniami psychicznymi. W taki sposób, z konstytucyjnego punktu widzenia, powinny być stanowione i stosowane środki zabezpieczające.